

MET HET SPELLEWERK IS WEINIG GEWIN TE DOEN (1700 - 1809)

Luc Devriese

Samenvatting

Gepoogd wordt aan de hand van drie van elkaar losstaande types gegevens in Gentse archiefbronnen aangetroffen, een idee te geven van de moeilijke levensomstandigheden van kantwerksters in de 18de eeuw. Een eerste gegeven betreft een geestelijke dochter (ongetrouwde vrouw) die naast een vrij belangrijke groothandel in kanten en mercerie een (betalende) kostschool, 'uitbaatte'. Een zeventig tal kinderen vonden een onderkomen in een huis dat propvol bedjes en kantwerkkussens stond. Deze zuiver privé instelling was eerder een kinderwerkhuis, een sweatshop dan een school. Het tweede relaas geeft de klacht weer van een verarmde weduwe waaraan de titel van dit artikel ontleend is. Zij slaagt er amper in de touwtjes aaneen te knopen. Een derde item betreft jonge 'spellewercksteriggen' op kamers gehuisvest in wat we zouden kunnen noemen 'een nieuwbouwwijk voor proleten'. Onder de zeer diverse beroepen daar uit geoefend waren deze in de textielbranche de meest voorkomende en daarin vormden de kantwerksters veruit de belangrijkste groep.

Dit artikel illustreert de relatieve armoede waarin de meeste kantwerksters het moesten zien te redden. Al moet daarbij vermeld worden dat dit slecht betaalde werk aan talloze oude en jonge vrouwen (om van de kinderen te zwijgen) toeliet mee te helpen voorzien in het levensminimum. Afsluitend publiceren we een officiële tekst van de Franse overheid uit 1809 die weinig goeds voorspelt voor de daarop volgende eeuw.

Inleiding

Is het omdat de kloskantproductie een nederige, overwegend vrouwelijke huisnijverheid was die buiten het georganiseerde ambachtsleven viel, dat het buitengewone belang ervan voor onze streken steeds onderbelicht bleef? Nochtans spreken de cijfers voor zich. In 1765 werd de totale jaarlijks waarde van de Vlaamse kantproductie geschat op 500.000 pond groot en die van het lijnwaad op 1.330.000 pond (1). Veruit het merendeel daarvan werd uitgevoerd. Spanje en de Spaanse kolonies bleven de voornaamste afnemers, nog lang nadat de Spanjaarden hier verdwenen waren. De waarde van de kantproductie vertegenwoordigde toen ca. 5.000.000 daglonen van een diender in het bouwvak (2). Maar bemerk wel dat dit de handelswaarde betrof, niet wat de kantwerksters er voor kregen ...

Handel in kantgarens en in kant waren nauw verbonden. De vele spelwerksters en de enkele spellewerkers lagen met handen en voeten gebonden aan de handelaar(ster)s die hen garen en patronen leverden en de kanten afnamen. Deze werkten meestal als tussenpersoon voor grote fabrikanten en kooplui. In de 19de eeuw werden ze bij ons factors (facteurs) genoemd. In de Angelsaksische wereld stonden ze in de jaren 1800 beter gekend als 'sweaters', term waaraan het sweatingsysteem en de sweatshops hun benamingen ontleenden. In de 18de eeuw was de kanthandel een taak die vooral weggelegd was voor de twijnders die kantgarens produceerden of er zaken mee deden (3). De allergrootste hoeveelheden van hun product waren immers bestemd voor kant. Het aandeel in hun productie van het naaigaren (twijndraad) of andere draden gebruikt voor specialistische activiteiten zoals boekbinden, moet veel geringer geweest zijn (4).

Aan dit belangrijk onderdeel van de vroegere textielnijverheid werd een aflevering 'Textiel in de Gentse Waterwijk (1688 - 1769)' gewijd van het verdwenen Tijdschrift voor Industriële Cultuur (5). Enkele twijnders werden steenrijk in de internationale kant- en linnenhandel. Daarvan getuigen nu nog enkele majestueuze huizen in de Sint-Katelijnestraat in die wijk en hier en daar elders in Gent zoals allicht ook in verschillende Vlaamse steden en stadjes. Anderen, die geen grootscheepse koophandel dreven, hadden het moeilijk om boven water te blijven.

De vrouwen en meisjes die het eigenlijke werk deden verdienden bitter weinig. Dit artikel besteedt speciaal aan hen aandacht. Een drietal reeds eerder gepubliceerde verhalen over spellewerksters worden

hier bijeen gebracht. Samen genomen geven ze een veel sterkere indruk van de moeilijke levensomstandigheden van deze mensen in de jaren 1600 - 1700. Hieraan moeten we onmiddellijk toevoegen dat het 'weinig gewin' uit de titel enkel slaat op de eigenlijke kantwerksters.

'Geestelijke dochters' in de textiel

Veel weten we er niet over, maar toch vormden ze een wezenlijk onderdeel van de 18de-eeuwse samenleving: de 'geestelijke dochters', die al of niet vrijwillig ongehuwd bleven en die in documenten uit die tijd dikwijls 'kwezels' genoemd werden. Ze stonden onder leiding en toezicht van meestal reguliere geestelijken (paters) en volgden bepaalde regels. Bekend is het liedje met ... 'begijntjens en kwezelkens dansen niet'. Sommigen verenigden zich min of meer zoals de begijnen in gemeenschappen, maar de meeste bleven afzonderlijk wonen.

Naast religieus gevoel en organisatie in contrareformatorische geest was er vermoedelijk nog een andere factor die meespeelde in de grote uitbreiding van het fenomeen in die tijd. Tijdens het Ancien Régime en nog lang daarna waren vrouwen rechtsonmondig en dat had ook zijn gevolgen voor vrouwen die ongehuwd bleven. Religieuze gemeenschappen ontsnapten hier aan. Net als de onofficiële ambachten via het aannemen van een vooral pro forma religieuze status als *ghulde* of broederschap (cfr. de twijnders met hun Sint-Michielsgilde) konden blijkbaar ook weduwen en ongehuwde vrouwen, 'geestelijke dochters' die niet in religieuze gemeenschappen intraden, zelfstandig opereren. Vermoedelijk gaf deze kwalificatie hen een zekere bescherming. Zonder iets dergelijks bestonden ze als het ware niet. Voor de wetgever bleven ze trouwens onbekend (6).

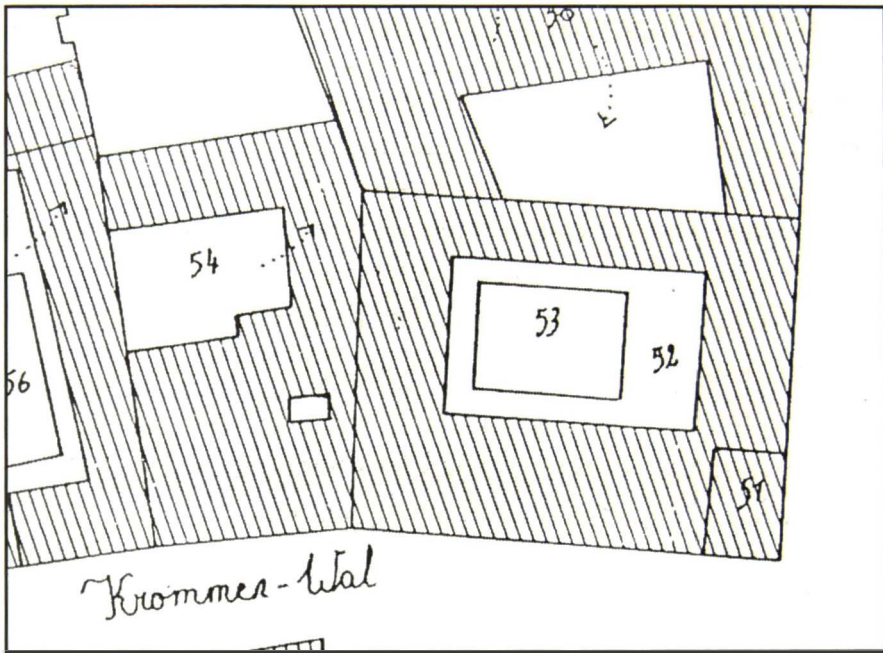
Hoe het ook zij, veel van die geestelijke dochters moesten zien aan de kost te komen met pover betaald handwerk of als hulp in de huishouding. Sommigen met commercieel talent schopten het verder. Voor hen vormde vooral de handel in kanten, in een bij uitstek vrouwelijke nijverheidstak, een uitweg (7). Ook in het meerseniërsambacht dat tegen het einde van de 17de eeuw opvallend 'vervrouwelijkte' konden ze aan de slag (8).

Groothandel in kanten, garens en 'mercerye'

Talrijke verhalen en studies tonen de belangrijke rol aan die zogenaamde koopvrouwen in kanten speelden in de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw in onze streken. Iets gelijkaardigs bestond al veel vroeger. Het was een speciale sector. Hoewel de winstmarges blijkbaar niet gering waren, hadden de koopvrouwen die patronen en garens leverden en de productie afnamen, het ook niet altijd gemakkelijk om min of meer stabiele fortuinen te verzamelen, zoals mag blijken uit wat volgt.

Petronelle, 'natuurlijk' kind van Pieter de Cockere, *gewonnen bij Jo^we Anne Verkindert*, moet een ondernemende dame geweest zijn. Zo had ze haar huis, in feite een dubbelhuis, aan de Krommewal gekocht voor 1150 pond groot (wisselgeld) en daarbij een zware rentelast op zich genomen (Afb. 1 en 2). Dat en nog heel wat meer vernemen we uit de lijst van bezittingen ('staat van goed') opgemaakt na haar dood in 1743 (9). Bovendien waagde ze zich ook in de Spanjehandel. Zo had Pauwel Daneels van haar *anveert eenighe sortimenten van canten* (inkoopwaarde 43 pond) *door hem en t'sijner directie mede ghenomen naer Cadix vaerende met het schip vanden capiteyn Philippus Jacobus Pernot van Oostende*. Dat was bij het opmaken van de staat van goed zo'n 13 jaar geleden, maar aangezien zowel Daneels als Pernot stierven tijdens de zeereis, was er *weynigh hope daervan iedt te becommen*. Zoals gebruikelijk werden dergelijke achterstellen nog jarenlang pro memorie geacteerd. Je kon nooit weten.

Het leeuwenaandeel van de zaken van Petronelle speelden zich dicht bij huis af. Bij haar dood moesten nog zo'n 90 personen meestal kleine sommen betalen voor geleverde waren. Ze woonden in Gent, maar dat hoefde nog niet te betekenen dat de goederen voor hun persoonlijk gebruik bestemd waren. De heer vander Meersch *by de Predicheeren brugge* stond nog voor 113 pond groot in het krijt *over vercochte syde linten versonden ende vercocht binnen, weeral, Spaenjen*. Zoals meestal het geval was in die tijd, nam kanthandelaarster Petronelle er dus nog wat andere zaakjes bij als de gelegenheid zich voordeed. Er was ook sprake van lijnwaad en Juffrouw de Cockere was zelf nog aanzienlijke bedragen schuldig bij drie verschillende handelaars *over mercerye*. Daarnaast moest ze nog geld aan een Mechelse weduwe voor een levering van garens. Dit alles wijst er op dat haar zaak - in hedendaagse termen - een groothandel was.

Afb. 1. De twee huizen waarin de kantkostschool de Cockere gevestigd was aan de Krommewal namen samen het kadastralperceel Sectie B nr. 54 in. Hoewel opgemaakt bijna een eeuw later, geeft dit detail van het eerste kadastralplan (ca. 1830) een idee van de geringe oppervlakte van de behuizing waarin ongeveer 70 kinderen ondergebracht waren. De voorgevels waren samen 13m breed. Het achtererf strekte tot aan de Willem de Beersteeg.

Afb. 2. De voorgevels van de twee huizen van de kantkostschool (1929, foto SCMS, Stadsarchief). Het uitzicht van het rechtse huis was in de tijd van Petronelle de Cockere heel anders. Het was gebouwd in 1641. Het andere met de overkragingen was ouder.

De stokhouders hadden vier dagen nodig om alle meubelen, huisraad en onverkochte *mercerij goederen met den stocke* te verkopen. Dat bracht de respectabele som van 629 pond groot op. Jammer genoeg weten we niet wat het respectieve aandeel was van de huisinboedel en de koopwaar, zodat we de staat waarin de juffrouw leefde, niet kunnen plaatsen in de classificatie van Soly (zie: '18de-eeuwse levensstijl in categorieën verdeeld') (10). Daarnaast waren er nog de *onvercochte gaerens* (vermoedelijk 'spellewerkgaerens' voor 50 pond) *de onvercochte spellewerck canten soo ten sterfhuyse bevonden als de gonne becommen van Jo. Marie Claessens* te Antwerpen, blijkbaar een handelspartner van Petronelle. Die waren bijna 1200 pond waard, zowaar een fortuin.

School? Kantklospensionaat? Werkhuis voor kinderen? Sweatshop?

Het *spellewerck* vormde overduidelijk de hoofdmoot in de handel van Petronelle de Cockere. Maar er was niet enkel de handel. Dank zij een document (11) daterend uit 1719 komen we te weten dat de juffrouw in haar twee huizen tientallen kinderen, waarschijnlijk meisjes, aan het werk stelde in een ruimte die *de scholle* (school) genoemd werd. Ze dirigeerde dat etablissement samen met haar eveneens ongetrouwde nicht Petronelle Verkindert.

De uitrusting ervan bestond uit 72 kantkloskussens met daarop onafgewerkte kanten, die - het werd er uitdrukkelijk bij vermeld - eigendom waren van Petronelle de Cockere. Het enige ander meubilair in de *scholle* was een *spiesschen* (goedkoopste meubelhout) *casse* met kinderlijnwaad. Minstens enkele tientallen kinderen die er werkten, waren er ook gehuisvest. Diverse plaatsen in de twee huizen stonden vol bedden en vooral bedjes: acht *ledicantjens* en een *coetseken* (verplaatsbaar kinderbed) in een *bovencamer boven de salette* (salon), acht *coetsekens* in de *middelcamer*, acht *ledicantjens* in een *achtercamer*, vijf idem in het *cleene camerken*, zeven idem in de *voorcamer ter straten*, acht idem in een *ander bovencamer*, twee *cleene ledicanten* met een *rollecoetse* in de *siecke camer*. Daarnaast stonden nog een viertal grotere bedden opgesteld in telkens andere plaatsen. Her en der lag er proper of vuil linnen opgestapeld. Uit dit alles kunnen we afleiden dat minstens vijftig kinderen van de kantschool internen waren. Aangezien de kinderen niet persé alleen te slapen gelegd werden, is

het zelfs mogelijk dat allen, een zeventigtal, inwoonden.

Naast de *scholle* en de slaapkamers waren er een aantal faciliteiten voorzien om de kinderen 'in leven te houden': een aparte keuken, een *refter* met *63 tinne pintjens, 19 alfve pintkens, 58 tinne commekens, eenen tinbanck met tailloiren en schotels, en eenighe hauten bancken om op te zitten & andere diende voor taefels*. In het *groenselhuyseken* stond een *tonne met gesauten aberdaan* (zeevis), een *tonne met gesauten salm* en een *mandeken met droogen harinck*. Er was zeker geen gebrek aan bier. In de twee kelders lagen er daarvan zo maar eventjes 52 tonnen, naast 2 *botterstanden* (boterpotten) waarvan *eene vol ende eene bynaer geheel vuyl*. Op de verschillende *oppersten* (zolders) stonden enige koffers van kinderen en lagen er *backers collen* (bakkerskolen - houtskool) opgestapeld. *Beneden in de poorte* was er namelijk een *backerije* ingericht, voorzien van brandhout, zakken graan, meel en een *effenare* (weegschaal). Veel meer dan een eenvoudige bakstenen oven zal dat niet geweest zijn. Ook voor de geest werd min of meer gezorgd. In een *cleen bovencamerken* lagen *eenighe boucken* naast een *mandeken met een cleene quantiteyt keerssen*. In de *salette ter straten* (het salon aan de straatzijde) stond bovendien een *autaer* (altaar) met een bankje en een stoel.

66

Hoe moeten we zo iets noemen: een kostschool, een pensioonaat of een werkhuis voor kinderen? Dank zij het werk van Hilde Bouckenoooghe (12) zijn we terdege geïnformeerd over meisjesopvoeding te Gent in die tijd. Zij beschreef de stedelijke armenscholen voor meisjes en een reeks initiatieven van bekende privé onderwijzers en van religieuze of semi-religieuze gemeenschappen van geestelijke dochters. Privé scholen met inwonende kinderen werden niet vermeld. Blijkbaar waren er buiten de door Bouckenoooghe beschreven instellingen nog meer plaatsen waar meisjes een zekere 'opvoeding genoten', als we dat zo mogen noemen. Zo goed als zeker was spellewerken het enige substantiële wat ze er leerden. Ook in de meeste andere scholen was het onderwijspeil bedroevend laag.

Er werd voor de kinderen betaald door ouders of verwanten. De meisjes aan de Krommewal waren wellicht vooral wezen en halve wezen, maar het waren geen arme kinderen van bezitslozen die er geplaatst werden om een povere stuiver te verdienen. Echt arme ouders konden het relatief geringe 'kostgeld' van 12 groot (13) per week onmogelijk betalen. Hun wezen werden door de Stedelijke Armenkamer in de armenscholen geplaatst of uitbesteed bij particulieren in de stad of op

het platteland. Arme niet-wezen kwamen terecht in werkhuizen zoals die aan de Oudevest beschreven in 'Textiel in de Waterwijk', waar ze meestal samen met of onder de hoede van familieleden met eenvoudige klussen belast werden. A rato van 2 groot per dag konden ze daar precies zoveel verdienen per zesdaagse werkweek als wat het kostte om een kind toe te vertrouwen aan de twee Petronelles. Zes dagen, inderdaad. Er gold een streng verbod op kantklossen op de 'Dag des Heren', de zondag en op 'Heiligdagen'. De Gentse bisschop Triest had het in 1622 nodig geoordeeld daarvoor en ook voor spinnen, naaien, enz. een expliciet verbod uit te vaardigen. Het werd overgenomen door de wereldlijke overheden die overtredingen bestrafden met een boete van 60 groot (twee à drie daglonen van dienders uit het bouwvak) (14).

Het is echter praktisch zeker dat vooral de oudere kinderen in de school aan de Krommewal ook werkten, spellewerkten, om kost en inwoning mee te helpen betalen. Dat was zo in de meisjesschool van de stedelijke Armenkamer (de Rode Lijvekens- of Sint-Josephschool, eerst op Sint-Pieters, later bij de Sleepstraat) en in de stadsarmenschool voor meisjes (de Blauwe Meisjesschool in de Onderstraat) en dat zal zeker niet anders geweest zijn in de instelling van kant- en kantgarenhandelaarster de Cockere (15). Vermoedelijk moesten ook bij haar de kinderen 's morgens om halfzes opstaan en tien tot elf uur per dag kant klossen net als in de 'officiële' instellingen (16). Alles wijst er op dat de levensomstandigheden er eerder leken op die in de armenscholen dan op die in de Gentse pensionaten voor meisjes uit de deftige stand zoals de Urselinenschool en de zogenaamde Saletschool. Een sweatshop in de hedendaagse betekenis was het echter niet. Het was waarschijnlijk erger: degene die de kinderen er plaatsten, ontvingen namelijk niets voor hun werk, integendeel, ze betaalden ... zij het niet erg veel.

Vermeldenswaard in dit verband is dat er vlakbij in de Speldenstraat - de naam heeft niets te maken met spelden en ook niets met 'speldenwerk' (17) - nog een school voor arme kinderen gevestigd was. In die straat bijna pal voor de deur van juffrouw de Cockere, aan de overzijde van de Krommewal net buiten de Waterwijk, functioneerde immers sinds 1703 de 'Capotteschole'. Het was een stichting door pastoor vander Cammen van Sint-Jacobs die een armoedig en moeizaam bestaan kende (18). Ze werd geleid door wat in de archieven letterlijk kwezels genoemd werd, geestelijke dochters dus. Het was de bedoeling dat arme meisjes in deze 'school' leerden lezen en schrijven, stoppen, naaien en spellewerken. We mogen aannemen dat dit laatste de hoofdmoot vormde. Het was de enige activiteit die wat kon opbrengen

om de instelling te laten voort bestaan. Of Petronelle de Cockere zich daar ooit mee bemoeide, weten we niet.

Een verarmde weduwe probeert met kantwerk aan de kost te komen

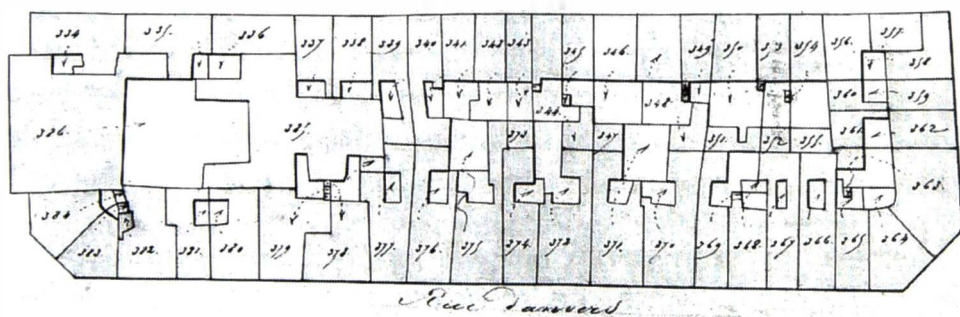
Waar de weduwe van Joannes Raelen precies woonde, weten we niet. Maar haar verhaal zegt wel iets over het kantwerk waarmee ze toen moest zien aan de kost te komen (19). De arme weduwe had een zoon *binnen Oostindien*. Of die daar terecht gekomen was in dienst van de Zuid-Nederlandse Oostendse Compagnie dan wel met de Noord-Nederlandse Oost-Indische Compagnie, weten we niet (20). In 1732 lag nog iets meer dan 50 pond geconsigneerd bij de secretarissen van Gedeele, zijnde het deel van de twee kinderen in de goederen nagelaten bij de dood van Joannes (21). Het geld werd vermoedelijk buiten bereik gehouden omdat de zoon in het buitenland gestorven was. Dat was een van de taken van de schepenen van Gedeele die er moesten op toezien dat alle wezen of halfwezen in gelijke mate konden genieten van hun erfdeel, als er iets te genieten was.

68

De weduwe, die alleen met haar nu twintigjarige dochter achtergebleven was, probeerde in 1731 en opnieuw in 1732 een deel van dat geld los te weken om, zo schreef ze, het *aenstaende wintersaison haere weese (te) coopen eenige cleederen ende lynwaet*. Verder wou ze er ook *eenighe montcosten* (wat voedsel), brandhout en andere dingen mee kopen om de winter door te komen. Het zat moeilijk voor haar: *gecommen synde tot eenen grooten auderdom* en gezien er vanwege de slechte *conjointure des tydts*, met haar *hantgewinsten* (inkomsten uit handwerk) niet veel te verdienen viel: *te meer met het spellewerck wijnigh gewin te doen is*. Er was bovendien toen *wijnigh trock* in dat luxeproduct. Tot overmaat van ramp was de niet bij naam genoemde dochter niet in staat om een handje bij te steken want *met haer handgedaedt als continueelijck onpasseyck synde* was het haar *onmogelyck den cost te winnen*. Hoe dit treurige verhaal verder afliep, weten we niet. Arme of niet echt gegoede weduwen die er niet in slaagden te hertrouwen, hadden het erg moeilijk om te overleven.

'Spellewercksteriggen' als 'bewoonders van camers'

Er waren niet alleen de kinderen en arme weduwen, er waren ook heel wat ongetrouwde 'jonge dochters' die het met kantwerk moesten zien te redden. We krijgen een glimp van enkele van hen te zien in een andere Gentse wijk, de Jooremaaie, een wijk naast het gewezen Spaans Kasteel bij de Dampoort gebouwd nadat het bouwverbod in het schootsveld samen met de militaire functie van het Spaans Kasteel door Jozef II opgeheven was. Het bouwblokje dat we hier bekijken was opgetrokken door een zekere Francies Ronse, aannemer en bouwpromotor die vooral arme beluikhuisjes bouwde (Afb. 3). Dat zegt al iets over de kwaliteit van de huizen waarin we onze spellewercksteriggen aantreffen (22).

Afb. 3. Het bouwblokje met de 22 spellewercksteriggen volgens het eerste kadasterplan (ca. 1830) aan de Jooremaaie (links) en de Dampoortstraat (onder; in die tijd: rue d'Anvers).

Begin 1792 telde de Joremaaiewijk 107 door huurders bewoonde huizen. Dat kunnen we opmaken uit een zeer gedetailleerde 'Lijste van alle d'hueraers van d'huysen gestaen op Joosmaeltensmeersch, int Casteel, inden Ham, op de Visscherije, met de bewoonders van camers, hunne geboorteplaatse ende styl' (beroep) (23). Bevolkingstellingen in die periode leverden voor de Joremaaiewijk 683 (in 1798) en 659 (in 1800) bewoners van 12 jaar en ouder op. Dit is niet minder dan 6,4 of 6,2 per huis: een ongewoon hoog aantal. Daarbij moeten nog de zeer talrijke jongere kinderen gerekend worden (24).

Hoe kan dit hoog aantal verklaard worden? De sleutel daarvoor ligt bij de toen zeer talrijke onderhuurders. De lijst uit 1782 geeft geen leeftijden aan, maar met uitzondering van de meeste getrouwde vrouwen, wel beroepen. Behalve de twee herbergen en het grote huis aan de Joremaaiebrug bewoond door biersteker en wijnhandelaar Pieter Ronse (25), allicht familie van Francies, hadden alle huizen in dit blokje met naam genoemde kamerbewoners. In 43 huizen woonden, naast 86 huurders (41 koppels en slechts 2 singles), zo maar eventjes 188

‘kameraars’. De aantallen van deze laatste varieerden van 1 tot 11 (gemiddeld 4,6) per huis (26). Reken daarbij dan nog de kinderen ...

De nieuwe Joremaaiebewoners vormden allesbehalve een homogeen gezelschap, al bleef het overwegend erg proletarisch. Ze verschilden sociologisch niet van de door Herman Balthazar beschreven ‘proleten van het Spaans Kasteel’, hun burens die in dezelfde periode de leeggekomen garnizoensgebouwen ingenomen hadden. De ‘Lyste’ uit 1792 geeft een rijke waaier te zien van allerhande beroepen. We beperken ons tot het bouwblokje tussen de Jooremaaie, Dampoortstraat, Zonder Naamstraat en Keizer Leopoldstraat dat het meeste kamerbewoners telde.

Alles samen waren er niet minder dan 75 verschillende beroepen vertegenwoordigd onder de 225 bewoners waarvan de ‘styl’ genoteerd werd. De ‘Lyste’ leest trouwens als een catalogus van (zo goed als) verdwenen beroepen. Bij slechts 9 mensen (3,8%) ontbreekt het beroep in de lijst. Daarbij valt op dat de ‘hueraers’ niet eenduidig verschilden in beroepenspectrum van de kamerbewoners.

De textielambachten waren het allerbest vertegenwoordigd. Veruit meest voorkomend waren de ‘spellewercksteriggen’ (22 bij de kameraars tegen slechts één huurster). Vermoedelijk kwam ook de vrouw die enkel als ‘geestelyke dochter’ aangeduid werd, aan de kost met dergelijk pover betaald handwerk. Opvallend is dat deze meisjes meestal per twee of drie samenwoonden. Overigens verbleven in de meeste huizen en huisjes zowel ongehuwde mannen als vrouwen, dicht op elkaar, meer dan waarschijnlijk overwegend jong tot erg jong. Daar moeten zeker kindjes van gekomen zijn ... en miserie.

Daarnaast waren er de spinners (een ‘wollespinder’, twee ‘catoenspinders’, een niet nader bepaalde ‘spinder’ en drie ‘spinersen’), drie ‘naysteriggen’, een ‘sargieweaver’, vier niet verder gespecificeerde wevers, een ‘voorsnyder’ en een bleker. En uiteraard mochten ook de kleermakers niet ontbreken. Die waren met z’n achten. En om dat allemaal netjes te houden kon men beroep doen op een ‘wascherigge’ en een ‘strycksterigge’.

Niet toevallig dat de kantwerksters hier de talrijkste categorie uitmaakten. Dat illustreert samen met het hierboven beschrevene: de belangrijkheid van het kantwerk in de jaren 1600 en 1700, en de relatieve armoede waarin de meeste kantwerksters leefden. Wel moet daarbij vermeld worden dat dit slecht betaalde werk aan talloze oude en jonge

vrouwen (om van de kinderen te zwijgen) toeliet mee te helpen voorzien in het levensminimum. Meer was het niet, maar toch ...

‘Alle spellewerkster ... zal gehouden zijn ...’ (1809)

In de daarop volgende eeuw, de eeuw van ‘arm Vlaanderen’, zou het er niet veel op verbeteren. Daarvan krijgen we een voorsmaakje in een reglement voor spellewerksters uitgevaardigd in 1809, in de Franse Tijd, dat we hier ontlenen aan een *Recueil des Réglemens de Police de la Ville de Gand*, gepubliceerd in 1819, in onze Hollandse Tijd dus (27). We reproduceren fotografisch de Nederlandse tekst (het is zo eenzijdig opgesteld dat je het letterlijk moet lezen om te geloven) en geven hieronder een samenvatting (Afb. 4 en 5).

ART. 1. Alle spellewerkster, eenig werk ondernomen hebbende, zal gehouden zyn het zelve te voltrekken, op straffe jegens den koopman, voór welkers rekening zy werkt, verantwoordlyk te zyn van alle schaeden en interesten die ’er uyt de onuytvoering en verpligting zullen voordkomen.

2. Boven de schaeden en interesten, in geval ’er spellewerksters verstonden te verkoopen de kanten welke zy maeken op de patroonen en met het gaeren, hun toebetrouwd geweest zynde, zullen, in gelykvormigheid van den art. 35 van den titel II der wet van den 19 july 1791, betreklyk tot de correctioneële policie, als by bedrog misbruyk gemaekt hebbende van de goede trouw der kooplieden voór welkers rekening zy werken, en alzoo gestoólen hebbende een deel van hunne fortun, by vorm van correctioneële policie vervolgd en gecondemneérd worden in eene boet, die niet zal mogen overtreffen de vyf duyzend livres, en in een gevang het welk niet langer zal mogen zyn als van twee jaeren.

3. Het is op de zelve straffen verboden aen de spel-

(308)

liewerksters nae te maeken de patroonen die hun zyn toebetrouwd , en inet méerder reden te verkoopen of verwisselen de copien welke zy 'er zouden konnen van maeken.

4. De geéne spellewerksters zullen aenneémen , zonder verzekerd te zyn dat de zelve hunne verbintenissen met de koopmans, voór welkers rekening zy voórgaendelyk vrogten , hebben volbragt , als ook de geéne weétens zullen koopen kanten of voórgemaekte patroonen van spellewerksters , werkende voór een ander , zullen , ingevolge den art. 1 , titel III van den penaelen wetboek , aenzien worden als medepligtige , en als diergelyké over de boet aenspreéklyk zyn , volgens den artikel 42 der voórzeyde wet van den 19 july 1791.

5. Zullen nog als medepligtige aenzien worden , de geéne spellewerksters zullen aenneémen of kanten gekogt hebben , wanneer zy , voór alee de spellewerksters aen te neémen of kanten te koopen , zig niet zullen hebben doen voórbrengen een getuygschrift van den koopman die zy verlaeten , welk getuygschrift zal behelzen ontlasting en kwytscheld van alle verbintenis , of aen de zelve spellewerksters oórlof geéven om te verkoopen de kanten die zy aanbieden en waer van de teekening zal uytgedrukt zyn.

Voór gelykvoórmigen uyttrek ,
Geteek. F. VERHEGGHEN , adjoint.

Gezien en goedgekeurd doór den prefect van het departement der Schelde , den 17 january 1809.

Geteek. D'HOUDETOT.

Afb. 5. Zie afb. 4, p. 308.

De kantwerksters die een werk aannamen van een koopman, waren verplicht dit af te werken. Mochten ze daartoe niet in staat zijn dan moest de door de handelaar geleden schade vergoed worden. In geen geval mochten ze de kanten gemaakt met de door de handelaar geleverde patronen en garens aan iemand anders verkopen. Mochten ze dat doen dan waren ze onderworpen aan de bepalingen van correctioneel recht omdat ze 'als by bedrog misbruik gemaakt hebbende van de goede trouw der kooplieden voor welkers rekening zy werken, en alzoo gestolen hebbende een deel van hunne fortun'. Van de patronen mochten ze geen kopies maken (ook dat was diefstal). Mogelijke medeplichtigen bleven evenmin buiten schot. Indien iemand kanten of patronen aannam of kocht zonder schriftelijke toestemming van de leverancier, dan zou dat beschouwd worden als diefstal.

Het eigenlijke verhaal van het kantwerk in de jaren 1800 en in de eerste helft van de daaropvolgende eeuw laten we hier verder onbesproken. In tegenstelling tot wat in de jaren 1700 het geval was bestaan er daarvan heel wat eigentijdse getuigenissen en historische studies (28).

We laten foto's uit die tijd de sfeer evoceren (Afb. 6, 7 en 8). De tekst van een simpel kantwerkersliedje uit de periode rond 1850 laat niets aan de verbeelding over (Afb. 9).

Afb. 6. Kantwerker ergens in Vlaanderen. Uit: *De Winne* (1903) 'Lichtteekening' van M. Lefébure, Gent, p. 185.

Afb. 7. Ergens in Vlaanderen rond 1900. Uit: *De Winne* (1903) 'Lichtteekening' van M. Lefébure, Gent, p. 201.

Afb. 8. Tielt omstreeks 1900. Uit: Verhaegen (1902), p. 215.

Kantwerkstersliedje.

74

Toe, kinderkens, werkt al zeere 't avond komt er
 een edelen heere, een edelen heere al van Parijs.
 Met een beurse vol suikerkandje. Met zijn and're
 beurse vol roe. Wie niet gewerkt en heeft krijgt
 op ze'n handjes dat ze bloe'n?
 gezongen door mijn overgrootmoeder.
 Melanie Van Beylen, echt gehote Marant
 (waarschijnlijk in de Kant school van Belle (Bailleul)
 Frankrijk.

Afb. 9. Kantwerkersliedje uit Belle (Bailleul, Fr.). Vermoedelijk omstreeks 1850. 'Den edelen heere al van Parijs' mag geïnterpreteerd worden als de kanthandelaar. De melodie is eigenaardig. Dit werd uit het geheugen opgetekend door Marie - Jeanne De Smet (Gent), gepensioneerd zanglerares en zelf al hoogbejaard. De tekst liegt er niet om: de 'beurse vol roe(de)n' waarmee wie niet werkt zou geslagen worden 'op ze'n handjes dat ze bloe(de)n' ..

NOTEN

- 1 Willemsen, G., 1907, Contribution à l'étude de l'industrie linière en Flandre au 18ième siècle. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, deel 5 nr. 2, p. 282. In gulden: 3.000.000 voor kant en 8.000.000 voor lijnwaad.
- 2 In 1785 verdiende een Gentse metselaarsdiender 24 groot per dag, hetzij precies 1/10 pond (Van Ryssel, D. 1967, *De Gentse huishuren tussen 1500 en 1795*, Pro Civitate - Gemeentekrediet, p. 55).
- 3 Veel garentwijnders waren ook te Antwerpen tevens kanthandelaars (Thys, A.K.L. 1987, *Van 'werkwinkel' tot 'fabriek'. De textielnijverheid te Antwerpen einde 15de – begin 19de eeuw*, Gemeentekrediet, Brussel p. 277).
- 4 Van Heesvelde, P. 2000, 'Koppen tellen'. Enquêtes met betrekking tot de Gentse nijverheden in de achttiende eeuw. In: *Jaarboek Oost-Oudburg*, deel 29, p. 134.
- 5 Devriese, L. 2006, Textiel in de Gentse Waterwijk (1688 – 1769). I. Van tierentijn tot kant. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, Gent, deel 94, p. 2-81.
- 6 Ze bleven onvermeld in het talloze juridische onderwerpen aanduidende index van DE WULF, J., *Generaelen Index ofte substantieel kort-bondig begryp der materien begrepen in de vijf placcaert-boeken van Vlaenderen*, Gent, 1767, pp. I-CXX en 1-690.
- 7 Naast de hier beschreven Petronelle de Cockere, Catherine van Peperseele en vermoedelijk ook Marie Catharine de Moerloose, kennen we nog Anne Marie Snellaert, een handelsconnectie van de Cockere (vermeld in de minuten van de staat van goed), en Marie Anne Clemens (Vanaverbeke, L. 1969, *Peiling naar de bezitsstructuur van de Gentse bevolking omstreeks 1738*, Pro Civitate, Brussel, deel 1, p. 435).
- 8 Dambruyne, J. 2004, De corporatief georganiseerde detailhandel in het vroegmoderne Gent. In: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en Oudheidkunde*, deel 58, p. 205-212. Tijdens de 18de eeuw waren er in het meerse-niersambacht doorlopend meer vrouwelijke 'meesters' dan mannelijke. Enkel de top (de ambachtseed) bleef verboden gebied voor vrouwen. Misschien had ook dit te maken met de juridische positie van de vrouwen. Niet alle geestelijke dochters actief in de textielhandel kochten het meesterschap van het meerse-niersambacht.
- 9 Stadsarchief Gent (SAG), reeks 332 nr. 597-10.
- 10 Soly, H., 1988, Materiële wooncultuur te Gent in de 18de eeuw. Een terreinverkenning. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 63 nr. 1, p. 3-15.
- 11 SAG, reeks Familiepapieren nr. 1368. Vier jaar na de aankoop van de huizen kon Petronelle de Cockere blijkbaar niet aan haar financiële verplichtingen voldoen. Er werd een inventaris opgemaakt van de huisinboedel en een gedeelte van de kanten werd in verzegelde kasten gesloten. Deze zaak zou nog tot lang na de dood van Petronelle aanslepen.
- 12 Bouckenoghe, H. 1998, Meisjesopvoeding en sekseongelijkheid. Het Gentse meisjesonderwijs tijdens het ancien régime. In: *Verhandelingen der Maatschap-*

pij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Gent, deel 23, pp.287; Idem 1997, Het meisjesonderwijs te Gent tijdens het ancien régime. In: Jaarboek De Oost-Oudburg, jg. 34, p. 15-100.

- 13 Dit kostgeld van 12 groot per week (zowat twee en halve pond per jaar) bedroeg slechts ongeveer één tiende van wat er voor een inwonende pensionaire bij de Urselinen of in de Saletschool moest betaald worden (Bouckennooghe, H., 1998, p. 274). Het is vergelijkbaar met de tegemoetkomingen van de Armenkamer voor uitbestede vondelingen en wezen van dezelfde leeftijd (Verlinden, M., 1970, *De levensomstandigheden van de arme wezen, vondelingen en verlaten kinderen te Gent en te Antwerpen – 1750-1815*, Gent, 1970, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, niet gepagineerd).
- 14 Bisschoppelijke ordonnantie van 12 juni 1622. In het derde 'Placcaertboek' van Vlaanderen, 13 art. 27.
- 15 Kantscholen werden vooral na de grote crisis van de veertiger jaren van de 19de eeuw ingericht op het Vlaamse platteland om enigszins te verhelpen aan de grote nood. Daarvan verschilde de inrichting van juffrouw de Cockere wellicht in essentie enkel doordat de kinderen aan de Krommewal grotendeels of allemaal inwoonden.
- 16 Reglement van 1744 van de Rodelijvekensschool.
- 17 De naam Speldenstraat is niet ontleend aan spellewerkers, speldwerkers of kantwerk(st)ers actief in die school, maar een verbastering van de oudere naam s'Bellemakersstraat naar Spellemakerstraat (Fris, V., *De oude straatnamen van Gent, Gent, 1925, p. 190*).
- 18 Over die instelling in Verstraeten, F. 1978, *De Gentse Sint-Jacobsparochie, Gent, deel 3, p. 620-621* en Bouckennooghe, H., 1994, p. 209-210.
- 19 SAG, Familiepapieren nr. 4998. Het is weinig waarschijnlijk dat de overleden echtgenoot van de kantwerkster directe familie was van de welgestelde koopmansfamilie Raelen beschreven in Devriese, L. 2005, *De Gentse Waaistraat. Van ambachtelijk bier en internationaal textiel tot industrieel brood. In: Tijdschrift voor Industriële Cultuur, deel 90, p.26-31*.
- 20 De Oostendse Compagnie was in 1727-1731 opgeheven, zoals bekend, onder Hollandse en Engelse druk. Deze onderneming had een stevige Gentse poot: drie van de zeven directeurs gekozen onder de voornaamste handelsfirma's en investeerders waren Gentenaars.
- 21 Uit het geconsigneerde bedrag kan afgeleid worden dat er bij het opmaken van de staat van goed 100bl. 15s.4g. overbleef. De weduwe had recht op de helft, de twee wezen elk op een vierde.
- 22 Devriese, L. 2013, *De allereerste strak geometrische Gentse urbanisatie: een nieuwbouwwijk voor proleten aan de Dampoort. In: Jaarboek Oost-Oudburg, deel 50, p. 82-104*.
- 23 Ugent bibliotheek Vliegende Bladen. Ephemera II R 039 - 02.
- 24 Herman Balthazar die speciaal de bewoners van het toen eveneens grotendeels door proleten ingepalmd Spaans Kasteel bestudeerde, trof er in dezelfde peri-

ode een uitgesproken jonge bevolking aan. Deze telde 72 kinderen van minder dan 12 jaar tegenover 139 inwoners van 12 jaar en ouder (Balthazar, H. 2011, *De proleten van 't Spaans Kasteel*. In: *De burenen van de abdij*, Gent, p.67). In het Kasteel waren er veel minder kamerbewoners. De in dit artikel gebruikte lijst geeft er slechts 16 aan in 10 van de toen 26 huizen. De verhouding 'jonger dan 12 / ouder' mag daarom wellicht niet geëxtrapoleerd worden naar de Joremaaië. De kamerbewoners waren relatief meer ongehuwd en kinderloos. De bevolking kwam er wel in dezelfde periode tot stand en vertoonde een gelijkaardig beroepenspectrum. Ze behoorde tot dezelfde sociale laag.

- 25 Rons(s)e in het wijambacht: cfr. de ambachtslijsten Marijns in het stadsarchief. Biersteker volgens de lijst uit 1792.
- 26 De mediaan is 4. De drie atypische huizen zonder kamerbewoners niet meegerekend. De herbergen hadden normaal geen kameraars. Pieter Ronsse was vermoedelijk verwant en erfgenaam van bouwpromotor Francies.
- 27 Anoniem 1819, *Recueil des Reglemens de Police de la Ville de Gand*. Deel 1, Fernand, Gent, p. 307-308.
- 28 Verhaegen, P. (1902), *Les Industries à domicile en Belgique: La dentelle et la broderie sur tulle*. Bruxelles, Lebègue et Cie, 2 delen; Idem (1912). *La Dentelle belge*, Brussel, Office de Publicité, pp. 304. Een reactie daarop van socialistische zijde: De Winne, A. 1903, *Door arm Vlaanderen*, Gent, Volksdrukkerij, p. 180-189. Zie ook de inventaris op internet van de rijke kantbibliotheek van KBOV Gent..